

G. J. Hooykaas, F. Santegeets, ed., *De briefwisseling van J. R. Thorbecke*, VI, 1853-1862 (Rijks geschiedkundige publicatiën, kleine serie XCII; Den Haag: Instituut voor Nederlandse geschiedenis, 1998, xi + 659 blz., f85,-, ISBN 90 5216 106 2). J. Drentje, *Het vrijste volk der wereld. Thorbecke, Nederland en Europa* (Zwolle: Waanders, 1998, 160 blz., f24,90, ISBN 90 400 9308 3).

Is 1998 een Thorbecke-jaar geweest? Er valt over te twisten. In het kader van de grondwets-herdenking is zijn naam dikwijls gevallen. Maar meer dan gepaste eerbied is hem niet ten deel gevallen. Thorbecke heeft tijdens zijn leven dan ook niets gedaan om een volksheld te worden. Hij krabbelde ooit op een aan hem gerichte convocatie voor een vergadering van de Tweede Kamer: 'Toon mij in onze geschiedenis iemand, die zich, waar het de handhaving van het regt en het algemeen belang gold, aan de vooroordelen of zwakheden van onzen landaard zóó weinig, als ik, heeft gestoord' (*Briefwisseling*, 554). Een hedendaagse voorlichter zou hem ernstig willen onderhouden over deze houding. Uit de brieven die hij in zijn jaren als kamerlid en woordvoerder van de liberale oppositie schreef, komt helder naar voren hoe Thorbecke zijn openbare leven richting gaf. De val van zijn regering als gevolg van de aprilbeweging was hem hard gevallen. 'Ik sta als een kind voor zijn plotselijk gebroken speelgoed' (6), schreef hij eind april 1853. Hij hervond zich snel en wierp zich op als drijvende kracht achter een 'constitutio-nale vereniging'. Hij correspondeerde druk met zijn politieke vrienden, in het bijzonder met L. D. Storm, over liberale kandidaturen in diverse kiesdistricten in den lande. De rol van *primus inter pares* beviel hem wel, zoals hij ook ingenomen was met zijn constatering dat het kabinet Rochussen (1858-1860) in feite 'Thorbecke's ministerie zonder Thorbecke' was (534).

Niet alleen vanwege dergelijke doorkijkjes op Thorbeckes politieke leven onder het kies-systeem dat onder zijn verantwoordelijkheid tot stand was gekomen, biedt dit zesde deel van de *Briefwisseling* — even voorbeeldig bezorgd als de voorgaande delen — nieuwe perspectieven op de liberale voorman. We leren Thorbecke ook kennen als fijnproever, die zich met alle soorten van genoeg een patrijs, een ortolaan of een heerlijk kaasje liet toesturen. Zou hij daarom voor Maastricht geopteerd hebben na de verkiezingen van 1853? Ook in de negentiende eeuw kon men goed eten in Limburg. Thorbecke liet zich zonder de gebruikelijke reserves door de familie Regout fêteren op een 'prachtig diner', waarover hij prompt zijn geliefde Adelheid schreef. Ik zou graag aangeschoven zijn om te zien of de gecontroleerde 'Thor' zich wellicht onder invloed van wijn en weldadige spijzen eens van een andere kant liet zien. Toon en inhoud van zijn brieven verraden dat de oppositiejaren niet zijn gelukkigste waren. De scheiding der geesten, opgewekt door de aprilbeweging, wilde hij eigenlijk niet begrijpen. Hij kon zich nauwelijks voorstellen dat godsdienst — voor hemzelf een strikt particuliere zaak — het land in politiek opzicht verdeelde. Hij werd bovendien geregeld geteisterd door ziekte, waarvoor hij in Duitse kuuroorden heil zocht. Het grootste leed werd echter veroorzaakt door het verlies op zee van twee zoons, die waren gaan varen omdat ze niet de geleerde aanleg van hun vader hadden en zich wilden losmaken van de strenge opvoeding die ze thuis en op school hadden genoten.

Thorbeckes persoonlijkheid komt ook duidelijk naar voren in de beknopte en aardig geïllustreerde biografie van Drentje. Het boek is vlot geschreven en de auteur schuwt de grote lijn niet. Soms zijn de interpretaties naar mijn smaak wat *over the top* ('Het genie van Mozart toonde zich in zijn muziek, Thorbeckes genie schiep een grondwet', 41). Daar staat tegenover dat de auteur op overtuigende wijze de Europese oriëntatie van Thorbecke als uitgangspunt genomen heeft. Hij beperkt zich niet tot de *Wanderjahre* in Duitsland, maar behandelt ook de wetgevende arbeid en de ideeën over buitenlandse politiek vanuit dit perspectief. Het is in dit verband kenmerkend dat Thorbecke, zo blijkt uit het hierboven besproken deel van de *Brief-*

wisseling, vaak zijn oud-leerling Conway, die aan het Belgische hof werkte, inschakelde om stukken aangaande Belgische wetgeving te bekomen. In het licht van de Europese Thorbecke moet waarschijnlijk ook Drentjes laatste hoofdstuk over de betekenis van zijn politieke erfenis voor de Europese eenwording gelezen worden. Als die betekenis er werkelijk is, is 1998 niet het laatste Thorbecke-jaar geweest.

Nico Randraad

P. Hecht, A. Hoogenboom, Ch. Stolwijk, ed., *Kunstgeschiedenis in Nederland. Negen opstellen* (Amsterdam: Prometheus, 1998, 201 blz., f34,90, ISBN 90 5333 708 3).

Kunsthistorici in Nederland zijn weinig geneigd de geschiedenis van hun eigen vak nader te bekijken. Maar wie zich herinnert hoeveel moeite het Jan Romein heeft gekost historici tot het bestuderen van hun vak geschiedenis te brengen, past bescheidenheid. Nu heeft een aantal kunsthistorici en een historicus op een symposium in oktober 1997 in Utrecht een eerste stap gezet. De negen daar gehouden voordrachten zijn in dit boekje bijeengebracht en vertonen grote verscheidenheid in onderwerp en aandacht. Enkele gaan over de laat aan de Nederlandse universiteiten tot ontwikkeling gekomen beoefening van de kunstgeschiedenis en de daarmee nauw in verband staande, maar soms ook wedijverende instellingen als musea en de kunsthandel. Andere bespreken het optreden en werk van individuen. Soms zijn de auteurs leerlingen, die met min of meer kritische distantie over hun leermeesters schrijven. Dat geldt voor Eric Jan Sluyters artikel over Henri van de Waal (1910-1972), hoogleraar in Leiden en auteur van een monumentale *Drie eeuwen vaderlandsche geschied-uitbeelding 1500-1800* (1952), dat destijds vrijwel geheel door de kunsthistorische wereld werd genegeerd en voor Peter Hecht die het tegendraadse leven en werk van de kunsthistoricus en dichter J. Emmens (1924-1971) in Utrecht op inlevende manier beschrijft. Chris Stolwijk behandelt de centrale figuur in de kunsthistorische wereld van Utrecht en daarbuiten, J. G. van Gelder (1903-1980). Deze behalve door zijn publicaties in de eerste plaats voor de institutionalisering van de kunstgeschiedenis en voor de methodologische reflectie op het vak zo belangrijke figuur krijgt hier een heel duidelijk portret. Wessel Krul doet hetzelfde in zijn essay over G. J. Hoogewerff (1884-1963), die vrijwel zijn hele leven in Rome verbleef als directeur van het Nederlands historisch instituut, zeer veel publiceerde en uiteindelijk nog een leerstoel in Utrecht verwierf. Krul vraagt zich af waarom eigenlijk van Hoogewerffs werk niets meer herdrukt wordt en komt ondanks waardering tot het wel heel strenge oordeel, dat zijn vaagheid in formulering en geringe consequentie in gedachtengang onevenwichtigheid in zijn oeuvre hebben veroorzaakt, waarbij oorspronkelijke gedachten vaak in louter naamgeving zonder analyse zijn gestrand. R. Ekkart bespreekt de 'grondleggers van het kunsthistorisch apparaat', waarin de meeste aandacht natuurlijk uitgaat naar pioniers als de schatrijke Abraham Bredius (1855-1946) en de als onafhankelijk kunsthistoricus gevestigde Comelis Hofstede de Groot (1863-1930). De eerste was autodidact en de tweede werd aan Duitse universiteiten opgeleid. Beiden brachten zij ontzagwekkende hoeveelheden gegevens in woord en beeld over zeventiende-eeuwse Hollandse schilders en hun werk bijeen. Annemieke Hoogenboom wijdt haar artikel aan de universitaire kunsthistorici Willem Vogelsang (1875-1954) en Wilhelm Martin (1876-1954). De meeste aandacht gaat hierin echter uit naar Vogelsang, in 1907 de eerste hoogleraar kunstgeschiedenis in Utrecht, wiens carrière door onderlinge organisatorische en ideologische tegenstellingen van de staf in het instituut na de Tweede Wereldoorlog toch eigenlijk een treurig einde vond. Ger Luitjen laat zien hoe de huidige positie van het rijksmuseum als centrum van wetenschappelijke bestudering van kunst voor de vooroorlogse directeur F. Schmidt-Degener wegens zijn schoonheids-